

nog Selimovićevog romana, *Tvrđave*, njegove zaključne rečenice o smislu i besmislu života. Te rečenice s kraja *Tvrđave* takođe mogu da zazuče kao stihovi, ali i kao izkazi *neskrivenog pripovedača*, onog koji kazuje iz prvoga plana i obraća se ne bilo kome, apstraktnom čitaocu, već upravo onom bliskom, s kojim može da podeli sve, istinu, priču i sudbinu.

Andrić je pisac drugačiji, onaj kojeg zamašna, aglomerisana kultura vodi *pisanju* i, dobrim delom, vodi u *pisanju*, kome je ta kultura dom i literatura sudbina. Stoga njegove velike »sudbinske knjige« jesu to, ali na podsta drugačiji način no Selimovićevi romani (u smislu o kojem je ovde bilo reči prevašodno povodom *Derviša i smrti*). Selimovića, međutim, krase strastvenost i empatija, koje se s kulturom združuju i oblikovnu i estetski potvrđuju, kako bi potvrdile i svoj duboki smisao, smisao autorovog postignuća.

Tako na, barem, kazuju dosadašnja čitanja. Ipak, valja se zapitati u kojoj je meri i Andrić pisac »definitivno« iščitan i istumačen. Koje su sve još

zagonetke i odgometke moguće, naslutive i u njegovom delu, pojedinim nje- govim na izgled klasično-neproblematičnim partijama, možda mogu da po- kažu na primer, posthumno, tudom rukom sklopljeni segmenti jedne knjige mimo što se nazire u tekstovima *Znakova pored puta*. Selimovićev najpot- puniji znakov pak, oni koje baš stoga treba dalje ispitivati i tumačiti, nesum- nivo su ostvareni u romanima *Derviš i smrt* i *Tvrđava*.

NAPOMENE

/ Nikola Milošević: *Pisac za sva vremena/ Derviš i smrt* pod uglom večnosti, Politika, 17. VII 1982.
2. Jedan od tih valjanih izuzetaka svakako su i tumačenja Miodraga Petrovića, okupljena u knizi *Roman Međe Selimovića*, Gradina, Niš 1981.

3. N. Milošević, isto.
4. Ta teza dugo je, na raznim stranama i u različitim situacijama, prisutna u spekulacijama i opštem repertoaru književne analize. Iskrsava skoro po pravilu onda kada je potrebljeno zdržati različite entitete, nači »vezu« između njih, to jest premostiti i izimiriti njihove razlike.

šejh nurudin – čovek ili kadija

relja dražić

»Kadija je sličan čovjeku, jer čovjek živi pa umre, a tako i kadija: goni, tuži, sudi, pa i crkne.«

(Nasradin hodža)

i dalje:

»Gologlav i bosonog, pehlivan Šahin
stade na konop, po kome samo povjetarac prolazi bez straha.«

(Husein-efendija Mostarac, prema
Meši Selimoviću)

Kad se ko dokopa vlasti jedni kažu: upala mu sekira u med; ostatak palaca: jer med je kao moć, sladak – ali kvari zube. Šta preostaje da kažu oni koji su za to vreme povraćali u Klozetima? Ako ne slegnu ramenima, možda bi rekli: *zubi su već bili načeti!* Jer, sekira upada u med kada se seče šuma, pa s Božjom pomoći sečivo kroz koru uleti u košnicu divljih pčela. Tako je to dvostruka sreća, pa makar i pčele izletele (može se sa pčelama). Ovi koji su slegli ili nisu slegli ramenima znaju jer su i sami bili u šumi. Ko će reći šta su oni činili?

Zgodno je biti kadija. I manje je kadija od onih što vrebaju njihova mesta. (Ako se sad neposredno obratimo romanu »Derviš i smrt«, mada je on već posredno vinovnik ovih tvrdnjai, onda u obliku pitanja možemo ponoviti ono na što je gore već dat odgovor): Ima li u svetu kadije koji bi bio Hasan, sin Alijagin? (A u romanu Hasan služi kao lik na koga se upire prstom u svakoj prilici u kojoj može da se upita: ko je tu čovek?) Odgovor je, da bome, onakav kakvog ga već svet ispisuje, a to znači da se ispisuje sam (po ledima).

Tako imamo relativno kontinuiranu potvrdu gore nagovuštenog opteg pravila koje bi moglo da glasi: ako se čovek zakadija, onda se nužno kvari; ali on se nije mogao zakadijati a da već nije bio malčice pokvaren.

Roman »Derviš i smrt« iz svog nam izobilja nudi i životnu povest jednog takvog čoveka od vlasti: razmotrimo onda, vodeći se gornjim pravilom, šta je to u liku Ahmeda Nurudina što čini prirodnim njegov uspon od šejha tekije na visoki položaj kadije?

U razmatranju te povesti mi se ne moramo držati sleda životnih događaja kako ih reda kompozicija romana: naprotiv, naši bi se posao sastojao upravo u tome da taj sled preuređimo hronološki, kako bismo (ukoliko je moguće) traženu klicu sagledali u njenom zametanju, bubrežu i rascvetavanju.

Ali, pre svega, u dve se stvari moramo pouzdati. U iskrenost Ahmeda Nurudina i u njegovu veru u Boga. Jedno je određeno drugim: on je iskren jer zna da je pred Bogom ionako raskriven; a pošto veruje u Boga, on samog sebe unapred raskriva ne gubeći nadu u oproštaj. Tako je, zapravo, sam Bog njegov isповednik. U vezi s tim, nije uopšte slučajno što do rukopisa dolazi Hasan, jer baš je on, budući Čovek, Alahov kalifa u granicama kasabe. Oproštaj napisan rukom Hasanovom:

– »Nisam znao da je bio toliko nesrećan.

Mir njegovoj namučenoj duši!

oproštaj je koji jedni kadija dobija od Boga.

U iskrenost Ahmedovu se moramo pouzdati, jer nam u neku ruku predstoji jedan psihanalitički posao, a u tom poslu malo možemo početi i još manje završiti ako je iskvest neverodostojna. U standardnoj terapijskoj situaciji, terapeut je u prilici da obezbedi iskrenost pacijenta motivišući ga uspehom lečenja. Ahmed Nurudin je ovde motivisan svojom verom. Ali, čak i bez te motivacije, teško bismo ovog šejha mogli teretiti neiskrenošću, jer on samog sebe suviše opterećuju svojom ispovešću.

Ako smo ovim okončali divan o načelima, onda bi sad trebalo iz iskvesti izvući najpre ona zbiranja koja je slučilo detinjstvo, ne samo zato što je čovek najpre deťe, no i zbog toga što je već deťe – čovek. Na žalost, Ahmed buduće »svjetlo vjere« (Nurudin), svoje detinjstvo, ostavlja u mraku.

Uzalud ga nastoje prosvetliti nekakve zlatne ptice – jer zlato, duduše, sija – ali tek kad je samo obasjano. Da li tu čutanju kao čutanju treba i zanemariti ili je, naprotiv, treba protumačiti?

Dva su puta i možda oba vode na dobro mesto: udarićemo ipak drugim, baš zbog tih nesrećnih zlatnih ptica koje su pisci bile toliko važne da im je možda žrtvovao i čitavog jednog poglavja (deseto).

Dakle, Ahmedovo jedino sećanje na detinjstvo jeste tek nekakav mračni tavan, »svet neupotrebljivih stvari što su izgubile raniji oblik«, gde je sedeo sam, »šćućuren na starom baćenom sedlu, i jačući ga maštad o sreći svog predočeg života, to će reći o svojoj zlatnoj ptici. I sam upamćeni tavan je već mračan; prečutano je za nas još mračnije, mada se možda zbijalo na svetlu. Postoji bar jedan razlog koji Božjeg čoveka može sprečiti da čutanjem prekrije događaje detinjstva za koje bi želeo da se nisu ni dogodili: iznoseći ih ne bi teretio sebe, već samog Boga – jer dete da sebe ne može odgovarati.

Tako će nam detinjstvo, izgleda, pomoći malo, gotovo ništa. Jer, šta nam govori ono tavansko jahanje? Dečak bi da postane ulan, džihadski asker – ali on ne jurca s decom po utrinama, s metlom kao konjem medu nogama, on je usamljeni jahač. Kao mladić, on će baš tako vojevati, u buljuku – ali sam. Postaće derviš – asker. Božji čovek medu hrsuzima.

Njegova detinjstva priroda je zacelo bila takva da je izbegavalo društvo – ili je društvo izbegavalo njega. U toj sklonosti ka izdvajanju teško ćemo prepoznati prvu manifestaciju njegove kadijske budućnosti. Takva sklonost, međutim, načelno ukazuje na socijalnu neprilagodenost koja lako može postati jalovo tlo za razvijanje onakve duševnosti kakvu otelovljuje Hasan Danić. Ali, iako je učinak na ovom koraku ništavan u odnosu na ono što se valjano upotrebljenim psihanalitičkim instrumentariumom moglo učiniti da smo raspolagali s više informacija, ipak mi otuda ne odlazimo baš sasvim praznih šaka: dečakovo tavansko jahanje na odbačenom sedlu (umesto na kakvom omatorelom konju iz štale njegova oca) ukazuje nam na nešto što ga nikad neće napustiti. To nešto jeste podvojenost njegove prirode, koja ga sprečava da sam deluje u životu: umesto njega rade prilike ili drugi ljudi. Kao dečak, on bi da bude jahač – ali ne bi da jače pravog konja. Povučen je pa ga uzimaju u medresu. Već kao šejh tekije, u epizodi s beguncem, on bi i da bude lojaljan i da bude milosrdan. Svoju neodlučnost prebacuje na Mula Jusufa. Kasnije, on bi i da spasava brata i da ovej ostane prav. U tom odlaganju ovoga i nestane, itd. Ovu parališu podvojenost možemo, dakle, pronaći u svim dramatičnim situacijama ispovesti: ipak, činimo logičku pogrešku ako već na ovom mestu ustvrdimo kako je stoga ta podvojenost i pravi uzrok nesrećnih ishoda koji padaju na Ahmedovu dušu. A opet, čini se da greške nema ako se već ovde tvrdi da je ta njegova osobina uzrok tome da ti nesrećni ishodi za nj nisu baš sasvim nepovoljni. (Jer njegova zvezda postaje sve sjajnija, sve dok se iznenada ne ugasi.)

Ako sad s tim malim dobitkom u rukama ostavimo Ahmedovo detinjstvo u njegovom mraku, na narednom koraku ćemo se suočiti s tajnom Mula Jusufove mržnje prema šejhu Nurudinu. I ovde ključ treba potražiti u desetom poglavju. (Možda je ono u svojoj pateticu neugledno upravo stoga što u sebi nosi ključeve za razumevanje dobrog dela fabule; ključevima je, nalme, svejedno kakav je njihov ključar. S druge strane, uglednoj kući je stalo da čak i njezin ključar bude reprezentativan).

Teško da ćemo ko stvari posmatra najpre samo spolja pronaći mafkar i jedan ozbiljan razlog koji objašnjava Jusufovo izdajstvo Haruna, a posredno i šejha Nurudina. Takvo posmatranje pokazalo bi, dakle, da je Mula Jusuf na dobro odgovorio nezahvalnošću pokvarenjaka. Međutim, spolašnjim posmatranjem stvar još nije okončana: preostaje još suštinsko pitanje – zašto je Mula Jusuf pristao da protiv svog šejha radi za kadiju? O tome bismo mogli samo nagađati, da pisac ipak nije ostavio (koliko je vidim) dva putokaza. Spolja se oni potpuno razlikuju – ali čini se da ipak ukazuju na isto: da je Ahmed Nurudin odgovoran za nesrećni životni put Mule Jusufa. To bi u jednom slučaju bilo intimno mišljenje poslednjega, a u drugom slučaju slutnja samog šejha.

Pogledajmo ovo mesto: »Nikad nije govorio o svome djetinjstvu, ni o rovnicima, ni o hanu, ali mi se činilo da u njegovim očima, uvijek kad me pogleda, vidim sjećanje na majčinu smrt. Kao da sam se nerazdvojno spojio s tom njegovom najtežom uspomenom. Možda je i zaboravio kako je bilo, pa i mene smatra krvicom, jer sam bio što i ostali. Jednom sam pokušao da mu objasnim, a on me prekinuo, uplašen: – Znam.«

Kad se šejhu čini da ga Jusuf pogled optužuje, a ovaj mu posle, kao iz neke osvete, izda brata, onda možemo biti sigurni da ga pogled nije varao. Konačno već je i ono odsečeno »Znam« vrlo simptomatično. U vezi sa smrću Jusufove majke, šejh Nurudin pogrešno računa: njemu se čini da ga ovaj okrivljuje jer je kao asker Ahmed bio što i ostali; stvar stoji upravo obratno: Jusuf ga optužuje jer za nj nije bio što i ostali – bio mu je prijatelj. A sve što je učinio bilo je to da ga je s babom sklonio u drugo selo da ne bi – video majčinu smrt. Dakako, kao ubogi derviš-asker on nije mogao učiniti mnogo više: ipak, s dečakove tačke gledišta, on je definitivno postao sasvenski krvicar jer je nešto činio, a to nije bilo spasevanje njegove majke.

Samo oni koji se poznaju mogu se mrzeti. Derviš Ahmed, kasnije šejh, morao je na sebe primiti svu dečakovu mržnju prema onoj bezimenoj gomilji koja mu je ubila mater. Ništa ne menja što je bila kurva.

Ta se mržnja možda ne začinje odmah. Ali, ako ne odmah, ono sva-kako onda kad ga šeji Nurudin docnije ponovo pronalazi, i dovodi u m-
dresu i u tekušju. Možda taj udes da mora postati ono isto što i mrski tutor, tu
mržnju još i pojačava.

Zar seđih neće baš tako pomisliti na tog nadenog dečaka kad ljudi jednom Hasanu sretna na putu jednog drugog, koji je „kidao cvijeće i bacao iznad glave, grudama tvrdog čačka gadao ptice, izvlikivalo nerazumne reči, svoje, veselo i bezbržan, kao mače“, i upita ga isto što i on -- onog nekadašnjeg: „Čiji si, mali?“ jer odgovor je ovoga puta bio grub i neprijateljski („Ne tiče te se“), a na seđihovu ponudu da ga povede u kasabu da postane alim“, s njegovog lica je nestalo veselog izraza a javila se mržnja“. Mržnja se ovoga puta otvoreno ispoljila i seđih je čisto upredajući morao da se upita nile li onoga puta mržnja ostala samo prikrivena.

(U romanu je to mesto kada se još ne zna da je Harun ubijen, a ne zna se ni ko ga je odao; ali to je već mesto na kojem se šeđ Nurudin zacelo pitati ko bi to mogao biti, pa odmerava svoje neprijatelje. Kompoziciono gledano, ova epizoda podseća na standardnu holivudsку caku po kojoj će puška, naglašena u nekom kadru s početka filma, u kulminaciji zapleta zatim i opaliti: razlika je jedino u tome što je ovde puška već opalila, a da se to ne zna; drugim rečima, radnja prvog dela romana je naknadna, tako da ova epizoda funkcioniše kao nesvesna priprema budućeg tragača za uspešno traganje).

Ako možemo smatrati da smo ovim napisali koren Jusufove mržnje prema šeju Nurudinu (koja uopšte ne mora ostati postojana do kraja romana), i ako je ona time postala razumljiva, to ipak uopšte ne mora da znači da dotični postupci derviša Ahmeda i sami po sebi moraju izazvati mržnju. Štavši, valjda su i samom Jusufu postupci ravnodušni, temelj mržnje je vremenom isčleio i ostala je ona sama. Tako da ni na ovom koraku mi još ne možemo pronaći ništa osim pogodnog tla za zamenjanie kadijske klice. (Mislim na ponovno Ispoljavanje Ahmedove podvojenosti prilikom streljanja Jusufove materе; postupak je bio kompromisiran: između delanja i nedeljanja on bira prividno delovanje i sklanja dečaka s mesta događaja).

Ovome delu Nurudinove povesti pripada još epizoda s nestripljivom verenicom, ispričana njezinom sinu u noći pred jutro u koje će Nurudin-kađila biti udavljen.

Oni koji su čitali setiće se da je u času Ahmedovog povratka iz rata ona već bila udata za drugog. Pa ipak, ona mu dolazi i nudi da zajedno podu u svet. Ali ona je »već tri dana tuda žena, tragovi tudiš ruku su ostali na njoj, tuda usta su skinula mašak s nje«. Tako joj je rekao. Ona mu odgovara jednim »nerazumnim, nerazumljivim – Baš zato«, ali on, uprkos tome, odlazi u kasabu i kasnije postaje šećir tekrje.

Kako treba oceniti Ahmedovo odbijanje te njezine ponude? On sam nudi odgovor: »Da je nisam ostavio, da mi nije izgledalo lakše pobjeći nego prkositi cijelom svijetu... tu bih ženu zaciјelio zamrzio, misleći da je stala na put mojoj sreći, omela me da ne uspijem u životu. Tako bi izgledalo da je njegov postupak čist, jer je sproveden u ime izbegavanja mržnje koja bi morala nastati u budućnosti. Zašto je, međutim, njenio »Baš zato« za njega nerazumno, nerazumljivo? Pre svega, kako treba razumeti to da je za nj ovaj njezin odgovor nerazumljiv? Da li to znači da je bio nerazgovoran? U tom slučaju, on ne bi ni znao šta je odgovorila. A opet, ako je nerazumljiv u značenju besmislen, kako to da je za nj u isti mah i nerazuman. Jer, ono što je nerazumno svakako ne može biti besmislen.

Biće da je Ahmedu to »Baš zato« najpre nerazumno jer ga dovod u položaj da ne misli samo o sebi; no pošto je čak i pred samim sobom (a kamoli pred drugim) pomalo nezgodno biti sebičan, to onda »nerazumno« postaje radije »nerazumljivo«, besmisleno. U njezinom zagonetnom odgovoru krilo se ovo: Baš zato što sam već tri dana tuđa, baš zato što - mi je to nepodnošljivo - podimo u svet. (I teško da je Ahmedu u onom času promaklo). Moglo bi se reći, takvo bi bilo vreme - žene jesu bile na ceni, ali ne i ženski jad. Međutim, za takve dvojbjene slučajevе u romanu postoji kontrolni junak Hasan Džanić. Stavimo li njega u tu situaciju, lako bi ga teško bilo nagovoriti da izgovori »tuđa usta s skinula mašak s tebe«, on bi je na njeno »Baš zato« bez oklevanja poveo sobom.

Ukoliko je Hasan mera nekog humaniteta, onda to svakako nije važeći varoški humanitet. U tom smislu ovde sad ne može se kaže: pa dobro, razni ljudi, razne čudi, sve je relativno itd., jer tamo gde treba postupiti kao čovek, ne treba postupati kao gradanin, derviš ili čoban. Ali, ljudski je grešiti i čoveku može da se omakne – zato dervišu ne treba već prvi greh užeti za zlo. Konačno, čovek je postao ugledan, postao je, kako sam kaže:

»tekija i njena slava i njena svetlost . . . njen temelj i njen krov«. (Makar nije draganu uzaman prepušto drugome.)

Preči ćemo, dakle, preko toga, utoliko pre što je sad došlo vreme da derviš posmatramo ne opasnijim raskršćima, na kojima mu je morao postati manja pouzdana dosadašnji jednosložni kriterijum koji se zove Ja.

Zatvorili su mu brata u tvrdavu. Valjalo ga je izvaditi. Prvo jer mu je brat, a drugo jer nije kriv. (Nevinost na drugom mestu, jer kako se kaže: svi smo krivi, svi smo odgovorno – ali nismo svi braća.) Treće, jer i na seđaju mrlja ako je obraz bratov obrisjan.

I baš tad, dakle u zao čas, kad je došlo vreme premišljavanja s kojestrane da se pride kantaru, nekakav se begunac na šejhove oči skloni u tekuju. Ispovest nas je prilično iscrpno izvestila o šejhovom svesnom procesudonošenja odluke o tome kome da bude prepušten begunac (sebi ili policiji).

Shodno načelu prihvaćenom s početka, mi ni u ovoj prilici nemamo razloga sumnjamo u iskrenost ispovesti. Moglo bi nam se, ipak, učiniti potpuno neobičnim to što je pomenuto odlučivanje prikazano tako kao da na njeni nije imala nikakvog uticaja faktička uklještenost šejhove volje u sklop okolnosti određen bratovim hapšenjem. Stoga mi se čini da nas od istine ne može udaljiti pretpostavka da se iza pomenutog svesnog procesa odvijalo jedno nesvesno odlučivanje, koje je moglo imati, recimo, ovakav tok: Ako je zovnje sejmene, biće bolje za Haruna, ali pročuće se u kasabi, a onda će se, šejh-Nurudine, u oči gledati jedino sebe u ogledalu. Ako očutim, možda pred Bogom spasem nevina čoveka. A možda mu ni to neće pomoći. Pa još ako se sazna da sam mu ja pomogao – ko će se onda naći Harunu? Nego da ga ja spasem, ali da ne bude spasen. Da ga ja ne izdam, ali da se sazna gde je. Da ga izda neko drugi, a da oni misle da sam ga ja izdao. I onda se Nurudinova svest poverava Jusufu, a nesvesno, u stvari, bira žrtvenog jarcu. (Sam Nurudin postaje svestan toga i nudi mu da ga pošalje u Carigrad da usavršava kaligrafiju; nudi mu zbog njega samog, a i zbog sebe, da bi se oslobodio svedoka i predmeta svoje nečovečnosti.)

Da li je to samo slučajna podudarnost što je već i kadija umeo da izbere Jusufa, ili to naš šejh priprema kadijsko oko?

Bilo kako bilo, sve se odvijalo po tom nesvesnom projektu – osim jedne stvari (koja i inače nije bila pod kontrolom) – begunac je pobegao svemu dao drugi pravac.

Tako dolazimo na to da se prva ispoljena podlost zametnuta kadijska klica, ne tiče samog Nurudina nego njegovog nesvesnog. To nesvesno je, doduše, *njegovo*; osim toga, rekonstruisani nesvesni sadržaj odlučivanja, koji nipošto nije proizvoljan već se na neki način nužno nameće tumačenju, ima jednu čvrstu diskurzivnu formu, koja nas upozorava da on ima karakter potisnutog. (A ono što je potisnuto moralo je u nekom vremenu biti i znaci praga svesti.) Ovi zaključci na najbolji način ispunjavaju sadržajem gore na- bačenu sliku (zametanja, bubreњa i rascvetavanja kadijske klice): naime logika života, koja se prenosi i na sliku, traži jedan neosetan prelaz između zametanja i razvijanja (bubrežnja) klice u zemlji. Taj je prelaz sadržan u ovoj epizodi, jer smo u Nurudinovom postupku pronašli uticaj nesvesnog (klice se primila u *povoljnem tlu*), ali se u bližem određenju pokazalo da je taj nesvesni sadržaj, u stvari, potisnut (klica bubri i raste *prema površini*, gde je već boravila kao razvejano seme). (Poučan primer: Metafora je kao pas, kako se to već kaže – najbolji prijatelj, vodič slepcu itd. – ali hoće i da devi. Šta u tom slučaju čini pseći gospodar? Enciklopedija pasa savetuje: »Životinji treba da se pruži još jedna prilika«.)

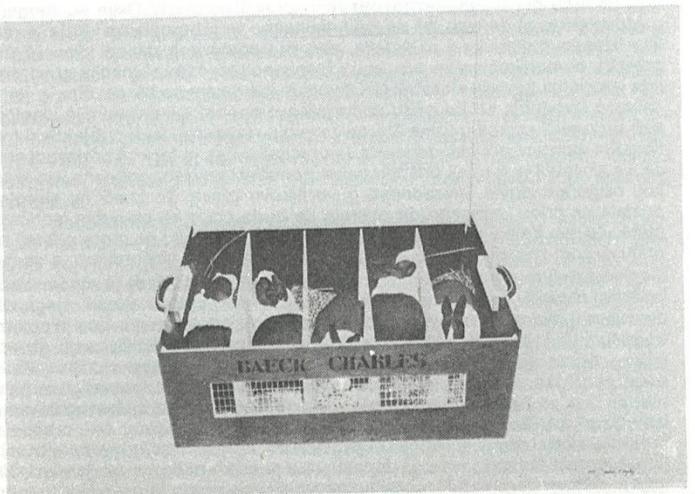
„Zivotinji“ treba da budu prelazni.
Elem, ako sad još neko vreme ostanemo u vlasti te metafore, ona će od nas tražiti tačno ono što joj još možemo dati: tu preostalu priliku, vaće nas da zaskočimo one (daljnje) Nurudinove postupke koji su već svesno predumeđeni.

Koliko vidiš, tu nam se nude dve stvari (ako posmatramo zbiranjem pre no što će se derviš zakadijati): i lakše ih je uočiti nego se između njih odlučiti. Mogli bismo, recimo, korisno upotrebiti već prvo što nam se nude Nurudinovo lukavo navođenje Hasana da ponudi svoje nasledstvo kadilji zamenu za Haruna – navođenje koje je prethodno uglavljeno s kadiljinicom Hasanovom sestrom. (Sam Nurudin to otvoreno naziva svojom igrom. Možda bi, ipak, za ovu priliku trebalo izabrati drugo, jer je skrivenje, ali mučenje i još više nagrduće šejha. Mislim na put koji je izabrao da od Jusufa izvuče priznanje izdajstva; i mimo puta, na ono njegovo čutanje koje je mladić navelo da se obesi.

Ta je epizoda pripremljena sledećim dogadjajima: Hafiz Muhamet je zatekao Jusufa kako se vrzma pred vratima kadijine kuće i u jednoj prilici saopštava Nurudinu svoju sumnju da se mladić zaljubio u kadijinicu. Šeih Nurudin, pak, sluti i na gore. Štaviše, pošto je povezao sve konce, on je skoro siguran u Jusufovo izdajstvo. Božjem čovetu ne priliči da se sveti drugom muslimanu. Konačno, i u znanimenitomgovoru u džamiji, koji ga proslavlja i vodi u tvrdavu, naš derviš kaže: „Živimo na zemlji samo jedan dan i manje. Da mi snage da oprostim. Jer, ko oprosti, on je najveći. A znam, zato što boraviti ne mogu.“ I zbilja, on neće ni biti ta osvetnička ruka. On će, međutim, nastojati da se osveta izvrši sama od sebe. U tom smislu njegova junačka namera da iz Jusufa iscedi priznanje izdajstva, ali da se time u isti mahan iscedi i sam Jusuf. Vođen tom svrhom, on će najpre nastojati da se pred Jusufom osloboди svake krivice za smrt njegove matere, kako bi ga lišio svakog prava na mržnju. Na drugom koraku, budući da je Jusuf sve potišteniji, on mu nesebično nudi svoju pomoć i priateljstvo – on ga zove za brata umesto zadavljenog Haruna. Na trećem koraku, on mu ispoveda svoju izdaju prijatelja Hasana; to ispovedanje Jusuf je mogao shvatiti dvojako: kao da kaz prijateljskog poverenja i kao, ajmoreći ovakav prečutni oproštaj: zna da si me izdeo, ali ja ti ipak opraćam.

Kako li je jedni Jusuf morao biti iskidan nakon što je ovako njegov podlost izgubila svako utemeljenje. Ma koliko da ga je ta izdaja tištila, a posvemu sudeći jeste, sada se taj pritisak udvostručio i zacelo mu učinio život nepodnošljivim. Ipak, da li se varam, kad mi se čini da Jusuf i pored toga nije ostao bez nade; štavise, da je nadu počeo da mu budi isto ono što je udvostručilo pritisak — nagoveštaj praštanja.

Četvrti korak u igri razotkriva, utom, Nurudinovu pravu nameru: on hoće priznanje i samo priznanje. I zbog tog priznanja on bi Jusuša »na vatru pekao«. Jusuš je mogao da čuje umotano pitanje: »Šta je tražio pred vratima kadijine kuće?« Nurudin je mogao izgledati da igra još traže, da pred sobom ima čoveka s čileg će lica očitati istinu (pa će čak misliti da je u tom

uspeo) – ali Jusufa tu već više nije bilo, potonuo je zajedno sa svojim ladanom. U poslednjem činu ove epizode on ipak izrana na površinu i pokušava još da se za sebe dobije makar Nurudinovu mržnju. A kad mu se i ona uskraćuje i kad dobija samo čutanje, tad on može da učini samo jedno: da ispunji Nuradinov plan.

Zato jer ima Boga, novi mu život daruje hafiz-Muhamed.

Dalji sled događaja više ne čini predmet ovoga rada. Jer, u ovoj se prilici naš zadatak nije sastojao u tome da pokažemo kako kadijska dužnost kvari čoveka (a epilog ispovesti lako bi nam mogao poslužiti upravo za tu svrhu), već u pokušaju da se ovim romanom potkrepi ona druga, ranije već iznesena tvrdnja, koja je nužnost kvarenja kadije zasnovala na zrnu njegove prethodne pokvarenosti. Prema tome, trebalo je da ovaj rad čitaocu posluži kao onaj optički instrument koji se zove lupa. Kad stvari postanu razgovetne i golum oku, onda se lupa sklanja. Mislim da je ovde ta granica.

Biljčica se raspovetala i lepo stasala. Ona nadalje raste i sasvim je prirodno što će je jednom i poseći. Biljke rastu različito brzo, pa se u različitu vremena i sekut.

Novi kadija je kratko kadijao. Možda i prekratko. Stoga se ne može mimoći jedno pitanje: da li je on to sazreva toliko brzo pa je njegovo kadijsko vreme prirodno isteklo, ili uopšte nije bio za kadiju pa je uklonjen za vremena, dok se još narod nije pokvario? Razloga ima i za jedno i za drugo. U toj dvostrukosti mi, međutim, ne možemo da ne vidimo simptome one podvojenosti koje je definisala već i prirodu dečaka Ahmeda, da bi se prenela na derviša i docnije šećera tekuće. Zahvaljujući tome, on izgleda i kao čovek i kao kadija, ili još preciznije, ni kao jedno, ni kao drugo.

Zahvaljujući, pak, tome što je roman pisan u prvom licu, mi smo nekako uvek na njegovoj strani, i ta nam povest stoga domaćavata jedan svet u kojem gotovo ne bi bilo smešno reći: čak i kadija je čovek. Tamo, gde je taj svet, ako je istina da ovaj roman nije o jednom vremenu nego o svim vremenima? Ako on, prema tome, treba da jeste, tad on jedino može da nije (u vremenu). Nećemo onda o njemu dalje govoriti.

Vratimo se opet Nurudinu i pokušajmo svesti njegovo biće na nešto celo, mimo dvaju postojanja od kojih nijednom ne pripada do kraja.

Rešenje nas mora iznenaditi i ono nas, dakle, iznenaduje: Ahmed Nurudin je pehlivan. On održava ravnotežu hodajući na konopcu kompromisa. On nastoji da ne sklizne. Pehlivan koji ne vidi drugi kraj konopca.

To je zato jer mu je taj kraj vezan oko vrata.

BELEŠKE

Prepuštajući se jednoj ovako otranoj frazi, tekst se, svakako, opterećuje hipotekom koja se može poništiti samo ako ta otrcanost ne ostane i nedelotorna.

Što se tiče uopšte mogućnosti da se tekst optereti nekom zalogom toga tipa, ona prepostavlja metodska predodлуksa da se dopusti jeziku da se raskriva u svom skrivenom smislu. Po svemu sudeći, međutim, nema ni jednog razloga koji bi ukazivao na to da se ovo samoraskrivanje zviba samo u neizlizanim sintagmama. Mislim, štaviše, da stavri stoje tačno obrnuto. Raritet, naime, podrazumeva skrivanje u jednom sasvim spoljašnjem smislu; nasuprot tome, frekventna sintagma pruža zaklone za mnogo unutrašnje skrivanje smisla, koji se na odgovarajući stimulus može raskriti.

² Velim »palaca«, parafrazirajući Hegela koji, govoreći o moćnicima, poznatoj poslovici »Za lakeja nema junaka« – dodaje: ali ne zato što potonji nije junak, nego zato što je on lakej.

³ Pažljiv čitalac će primetiti da ova rečenica sadrži u sebi dvostruku negaciju i tako iskazuje u jednom mogućem čitanju tačno suprotno od onoga što zahteva kontekst. (*Omesti* nekoga da ne uspe znači zapravo spričati ga da ne propadne.) Tako je u toj Mešinoj rečenici, koja se čita kao da u njoj nema dvostruku negaciju, skriveno Nurudinovo kajanje što nije učinio drukčije. Što joj nije dopustio da ga omete.

(4) Uzgred budi rečeno, taj begunac se docnije u nekoliko navrata javlja Nurudinu i ovaj ga iz nekog razloga poziva Isakom, imenom svoga ujaka. Da ga je Nurudin tako prozvao kad je već saznao za Harunovu smrt, to bismo imenovanje s jakim razlogom mogli dovesti u vezu s biblijskom legendom o Avramu i Isaku, koju preuzima i Kuran. Rekli bismo tad da Nurudin naknadno tumači ili oseća epizodu sa beguncem tako kao da ga je sam bog kušao. Begunac je, naime, bespomoćan kao Isak. Avram je trebalo da učini pokret rukom, a Nurudin da pusti glas. Avram je trebalo da s verom u Boga zakolje sina, a Nurudin da s istom verom oda čoveka koji se sklonio pred policijom. Avram je već prislonio nož, ali je Nurudin stvar ostavio za stratu. Valjda još iste noći, brat mu je udavljen u tvrdavi.

Mogućnost ovakvog tumačenja postaje, međutim, ipak verovatna, kad se ima na umu da Nurudin proziva begunca Isakom pod uticajem nesvesnog – a on je tad nesvesno mogao slutiti da je Harun već smaknut.

nazočnost ideologiskog diskursa u suvremenoj prozi

zlatko kramarić

Već sam naslov naše rasprave implicira poimanje književnosti kao jednog od »oblike načina na koji postoji značenje u svetu, kao tip označilačke prakse koji je metafizika umela da uključi u svoje ideološko polje« (J. Ačin, 1978, 11), što će reći da svaka ideologija ovlađava književnošću tako da artefakt pretvori u pukul ideologisku medijaciju. To znači da književnost nije IZRAZ dominacije vladajuće ideologije, odnosno ideologije vladajuće klase (jer da je IZRAZ dominacije vladajuće ideologije, onda se postavlja pitanje odakle bi vladajuća ideologija crpila svoju nadmoć), već je književnost MJESTO I NAČIN ostvarivanja vladajuće ideologije.¹

Zadatak naše rasprave sastojiće se u pokušaju otkrivanja modusa ugradnje ideologije u priču, odnosno nastojati ćemo otkriti ideologiska kodiranja koja proizvode priču. Poduhvat nimalo je jednostavan, a ni bezopasan. Otkrivanje načina proizvodnje priče dovodi u opasnost samu ideologiju, koja ne samo što opravdava književnost, već je i njen temelj. Tako nam je posvera razumljivo što su obrambeni mehanizmi ideološkog sistema »upreni protiv aktivnosti koje nastoje učiniti očitnim proces proizvodnje predmeta (priče – op.Z.K.) – bilo da oni pripadaju sferi industrijske proizvodnje ili, pak, sferi proizvodnje 'smisla' – bit će upereni protiv onih koji stvaraju kritičko i teorijsko 'djelo', naročito protiv onih koji rade na obema osnovama pisanja, predajući se stvarnoj praksi pisanja – filciji – te smislijajući teoriju te prakse« (J. L. Baudry, 1971, 187).

Napominjemo da ima autora koji u ideologiskom pripovijedanju vide isključivo slučaj natkodiranja narativnog teksta. Tako U. Eco u svojoj studiji »Lector in fabula – Interpretativna suradnja u pripovijednim tekstovima«, tvrdi da se »ideologička struktura pokazuje kad se vrijednosne konotacije približuju aktancijalnim ulogama upisanim u tekst« (U. Eco, 1979, 176).² Nama se, pak, čini da U. Eco pojednostavljuje problem: on ima na umu samo ideologizirajući interpretaciju književnog djela, a posvera ispušta iz vida sve one mnogobrojne slučajeve/situacije gdje priča služi kao uprizorenje određenog ideologiskog sadržaja. Ako problemu pristupamo na način kako mu pristupa U. Eco, onda jedan takav pristup ne želi vidjeti sve one slučajeve gdje su književnosti bitno sužene mogućnosti oblikovanja, gdje joj se reduciraju sadržaji koje ona uopće može iskazati. Ovo reduciranje kreativnog slobodnog prostora narratora praćeno je reduciranjem i receptivnog slobodnog prostora slušatelja³. Ako problem postavimo na ovakav način, onda nam je jasno da ideologija nikako ne nastupa samo u komentirima/interpretacijama, već da ideologija sudjeluje u samoj proizvodnji priče: »u odabiru taksonomije, u odabirima unutar taksonomske sheme i u organizaciji putanja kroz te sheme, u određivanju dimenzije, odnosno dimenzije u kojima se pripovijedni smisao očituje« (N. Miščević, 1981a, 90). Očitavanje pripovijednog smisla pratit ćemo promatrajući međusobni odnos govornika (onoga koji odašilje poruku) i slušatelja (onoga koji tu istu poruku prima); jer, za proučavanje ideologije zanimljive su one označke koje upućuju na društvenu dimenziju odnosa komuniciranja: hijerarhijski odnos između onoga koji odašilje poruku i onoga koji tu istu poruku prima; riječ je o odnosu koji je tekstom priznaje i fiksira kao simbolička danost.

I govornik i slušatelj zapravo su sačuvani istoga posla, oni razgovaraju o nečem što trenutno nije prisutno, o nečem trećem. Postavlja se pitanje: da li su oni u tom razgovoru ravnopravni partneri? Dvije su moguće pretpostavke: a) da nisu, b) da jesu. Ispitajmo te pretpostavke! Koja je razlika između govornika i slušatelja, ako pretpostavimo da oni nisu ravnopravni u komunikacionom procesu? Odnosno, po čemu funkcija govornika nije istovjetna funkciji slušatelja? Govornik (tako nam se barem čini – jer iz daljnog izvođenja bit će očito da se upravo apstraktna ekonomija ideološkog diskursa i sastoji u tome što ona za svoju realizaciju traži subjektivni (refleksivni moment privida, odnosno saturacije) uvijek je taj koji proizvodi smisao, a slušatelj je taj koji pristaje na taj ponuđeni smisao: odnosno, on je taj koji osigurava privid smisaošnosti govornikove izjave. To znači da slušatelj pristaje na priču, odnosno da pristaje da bude odgojen na način ispričane priče. Za ovu priliku zanemarit ćemo slučaj da slušatelj i ne mora pristati na priču; u tom slučaju imali bismo posla s osvještenim slušateljem, a osvješteni slušatelj zahtjeva i promjenju strategije govornika. Kada je riječ o ideologiskoj naraciji, slušatelj u prevodu pristaje na nametnuti smisao, njega zadovoljavaju razlozi i svrhovitost pripovjedača. Ako tako postavimo problem, onda funkcija slušatelja u ideologiskoj naraciji pomaže fetišiziranju govornika – tvorca djela. Budimo dosljedni i zaključimo da onaj tko drži ključeve koda, znači tko vlada znakovima – taj vlada i ljudima. No, postavlja se pitanje: da li je to narator ili ipak netko drugi? Točno je da sporazumijevanje između govornika i slušatelja iziskuje određene preduvjete, tzv. prešutne pretpostavke⁴; i nedovjedno je da je govornik taj koji te pretpostavke iz stanja zadanosti prevodi u stanje danosti. Isto je tako točno da se poruka odlikuje u odnosu na stanovitu »razinu razumnatljivosti«⁵ što je govornik/narator pretpostavlja u svojem adresatu/slušatelju. Točno je i to da takva tematizacija